

Eesti Kirjandusmuuseum
Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Eesti Keele Instituut
Eesti-uuringute Tippkeskus

Konverents
**„Suur maalritöö:
keelest ja meelest“**

Urmas Sutrop 60

7. juunil 2016
Eesti Kirjandusmuuseumis
Vanemuise 42, Tartu

**Ajakava
Teesid**

Tartu 2016
EKM Teaduskirjastus

Suur maalritöö: keelest ja meelest

Koostanud Meelis Roll
Toimetanud Asta Niinemets
Kaane kujundanud Andres Kuperjanov
Küljendanud Diana Kahre

Konverentsi korraldavad:
Eesti Kirjandusmuuseum,
Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut,
Eesti Keele Instituut,
Eesti-uuringute Tippkeskus

Konverentsi veebileht:
<http://www.folklore.ee/rl/fo/konve/2016/suurmaalritoo/>

Konverentsi toimumist toetab Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), see on seotud Eesti Teadusagentuuri institutsionaalse uurimisprojektiga IUT 22-5.

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

ISBN: 978-9949-586-12-7 (trükis)

ISBN: 978-9949-586-13-4 (pdf)

© Autorid 2016

© EKM Teaduskirjastus 2016

AJAKAVA

I osa: „Kui maailm oleks värvimata, siis ilmetu näiks pealt ja seest...“

13.00–13.10 Konverentsi avamine

- 13.10–13.35 Mare Kõiva (Eesti Kirjandusmuuseum)
„Loitsude värvimaailm“
- 13.35–14.00 Piret Voolaid (Eesti Kirjandusmuuseum)
„Hallist härjast Musta mereni: värvileksika mõistatuste alaliikides“
- 14.00–14.25 Risto Järv (Eesti Kirjandusmuuseum)
„Lemmikmuinasjutt ja mõnda“
- 14.25–14.50 Liina Paaes (Tartu Ülikool)
„Eesti viipekeel, pulmavaip ja Suur Sõlmija“

15.00–15.30 Kohvipaus

II osa: Mis keelel, see meelel

- 15.30–15.55 Anni Jürine, Karl Pajusalu, Renate Pajusalu, Ilona Tragel, Ann Veismann (Tartu Ülikool)
„*Jumal* eesti keeles“
- 15.55–16.20 Jüri Allik (Tartu Ülikool)
„Värvinimed, Taarapita ja Bertrand Russell“

16.20 Tartu linnapea Urmas Klaasi tervitus

- 16.30–16.55 Mari Uusküla (Tallinna Ülikool)
„Loetelukatsesest semantiliste kaartideni: kognitiivseid trende värvide nimetamisel“
- 16.55–17.20 Pirkko Nuolijärvi (Kotimaisten kielten keskus)
„Kelle ülesanne on keelepoliitika?“
- 17.30 **Ettekanne: Urmas Sutrop (Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu Ülikool)**
„Odaotsalill, Lumivalguke ja Cymbeline“

Raamatuesitlus

Õnnitlused

Bankett

Loitsude värvimaailm

Mare Kõiva

Eesti Kirjandusmuuseum

Ettekanne analüüsib värve, värvilisust, värvide kasutamist ja värvisümbolikat loitsude näitel. Tegemist on justkui konservatiivse liigiga, milles on säilinud vanu kujutemasid ja viiteid vanematele praktikatele. Ühtaegu on nõiasõnad põliselt olnud osa suulisest ja kirjalikust traditsioonist ning ilmutanud valmidust integreerida uuendusi ja uuemaid tekste.

Enim käsitlust on leidnud loitsude ja värvide sümboolse ja müütilise tähenduse (nt must või veemaailm ja selle mustad elanikud, seosed jumalate, inglite ja pühakute tegevuspaikadega) seosed loitsudega, samuti värvide maagilised tähendused tekstides (punane – elujõud, tervis, ilu; sinine – surm, haigus jm). Neil sümboolsetel tähendustel on oluline koht loitsude invariantsete sõnumite edastamisel, aga ühtlasi esindavad nad mitmeid usundilisi kujutemasid ja käitumispraktikaid (nt halba mõju vähendavad peitenimed: nt ronk – valgelind). Värvid võivad märkida loitsutegelase positsiooni jm asjaolusid.

Suhteliselt vähem on tegeldud värvinimedega ja värvusega kui nähtusega, mis võib edastada rakenduslikku ja kategoriseerivat teavet nt haiguse raskuse (või emotsioonide) ja teiste asjaolude kohta. Haiguse või emotsiooni tugevus ja raskus määratletakse rahvameditsiinis ja loitsudes tihti värvuse kaudu (üheksat liiki roosid, näost must/hall/valge/sinine/punane). Samuti edastavad värvid teavet rituaalipraktikas kasutatud esemete kohta. Pikemad värvuste loetelud tõrjuvad suuremat haiguste või kahjustajate hulka; võrdlevates loendites aga kehtestavad ravija ja patsiendi paremuse haiguse ja kahjustaja ees.

Ettekanne esitab lühema loetelu enamkasutatud ja vähemkasutatud värvidest ja nende kasutuskombinatsioonidest.

Hallist härjast Musta mereni: värvileksika mõistatuste alaliikides

Piret Voolaid

Eesti Kirjandusmuuseum

Värvinimetused ja värvused eesti folklooris on olnud mitme žanriuurimuse huviorbiidis. Ettekandes analüüsin värvinimetusi ja värvuste esinemist eesti mõistatuste kolmes levinumas alaliigis (klassikalised ehk tavamõistatused, keerd- ehk naljaküsimused ja piltmõistatused), keskendudes iga alaliigi spetsiifilistele omadustele, alaliigist tulenevatele erisustele. Põhiküsimus on, millised on alaliigiti sagedasemad värvinimetused, millistes üldisemates kasutusseostes need esinevad ja kuidas rakendatakse värvusi kujundiloomes. Klassikalised mõistatused kuuluvad arhailisemasse kihistusse ja on olemuselt mingi objekti, eseme või nähtuse poeetilised kirjeldused, milles kujund on enamasti suunatud lahendobjekti välimusele, meeleliselt tajutavatele külgedele. Värvinimed on mõistatuste kujundiloomes rohkelt esindatud, olles mõistatuse objekti, eseme või nähtuse kirjeldamisel ja lahendivihje andmisel üks esmaseid tunnuseid. Klassikalistes mõistatustes ilmneb värvuste osatähtsus mõistatuste semantilis-leksikaalses kujundiplaanis (kujundistereotüüpides ja vormimallides), mis jaguneb laias laastus kaheks:

1. Määratletud subjektiga tekstideks, kus kujund langeb kokku kirjeldava lause süntaktilise alusega, on subjektiks sageli zootermin, mille juures mängib olulist rolli värvus (nt *hall/must/valge härg; must siga ja punased põrsad*), kuid värvus on oluline ka inimkujundis (nt *must mees, punane poisike*).
2. Määratlemata subjektiga tekstideks, kus mõistatav objekt esitatakse ta tegevuste, omaduste, suhete, kohtade, aegade vms kaudu kaude, rakendatakse värvinimesid mingitel paradoksaalsetel erinevustel, vastuoludel põhinevates vormistereotüüpides (nt *Alt/seest..., pealt...; Pealt..., alt/seest...; Eest..., tagant/otsast...; Enne/esite..., pärast...*).

Keerd- ehk naljaküsimused ja piltmõistatused kui hilistekkelisemad alaliigid on orienteeritud huumorile, mõlemas väljendatakse värvuste kaudu ka märgilisi kultuuristereotüüpe ja sümboleid. Võrreldes klassi-

kaliste mõistatuste värvistatistikaga on keerdküsimustes juhtpositsioonil heledajuukselist ja valgeverelist tähistav subjektisidus värvisõna *blond*, põhjuseks 1990. aastate teisel poolel populaarseks saanud juhmi-skriptil põhinevate blondiinialjade rohkus. Värvidel on tähtis roll *Mis on?* algulistes absurdiküsimustes, samuti rahvusvaheliselt tuntud absurdsetes elevandiküsimuste seeriates, kus kahe plaani (hele-tume, suur-väike) oponentsioon on huumori loomevõttena väga levinud.

Tekstinäited pärinevad internetiandmebaasidest „Eesti mõistatused“ (www.folklore.ee/moistatused), „Eesti keerdküsimused“ (www.folklore.ee/Keerdkys) ja „Eesti piltmõistatused“ (www.folklore.ee/Reebus).

Uurimus on seotud Eesti Teadusagentuuri projektiga IUT 22-5, seda toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus – CEES).

Kirjandus

Krikmann, Arvo 2000jj. Eesti mõistatuste kujunditest (<http://www.folklore.ee/~kriku/PARINTRO/troobid.htm> – 15. juuni 2016).

Lipponen, Ulla 1995. *Janbot suubun. Arvoitusvitsejä ja kompakysymyksiä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Uusküla, Mari & Sutrop, Urmas 2011. *Värvinimede raamat*. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.

Lemmikmuinasjutt ja mõnda

Risto Järv

Eesti Kirjandusmuuseum

Vaatlen ettekandes kolmel viisil leitud lemmikmuinasjutte.

Eesti rahva lemmikmuinasjuttudeks võiks ühelt poolt pidada neid lugusid, mida on rahvaluulearhiivi talletatud arvukates eri variantides. Samas on sellistele edetabelitele avaldanud oma mõju rahvaluulekogujate eelistused ja maitsed.

Teisalt võib lemmikmuinasjutte leida tänapäeval ka vastustest küsitlustele veebifoorumites ja mujal sotsiaalmeedias, kus teemat aeg-ajalt tõstatatakse. Muidugi on need sageli lood, mida on ikka ning jälle taasavaldatud kirjanduslikus muinasjutukaanonis.

Süvitsiminevama tulemuse saame aga lemmikmuinasjuttude kolmanda vaateviisi abil: isikliku lemmikmuinasjutu uurimisel ning selle tähendus(t)e läbiuurimisel. Taani folklorist Bengt Holbek on artiklis lemmikmuinasjuttudest välja toonud, kuidas mitmete kuulnud muinasjuttude seast saab oluliseks üks lugu. See lugu võib jääda ka teadvustamata – alles endasse kaevudes saad aru, et see on sinuga kaasas olnud ning sind ja su otsuseid mõjutanud. Nii on oluline selle loo isiklik tõlgendus. Vaatlen mõnesid minuni jõudnud lemmikmuinasjuttude lühiinterpretatsioone.

Kirjandus

Holbek, Bengt 1990. Betrachtungen zum Begriff „Lieblingsmärchen“. – Uther, Hans-Jörg (Hg). *Märchen in unserer Zeit*. München: Diederichs, lk 149–158.

Eesti viipekeel, pulmavaip ja Suur Sõlmija

Liina Paales
Tartu Ülikool

Üks Eestis räägitavaid keeli on eesti viipekeel. Eesti viipekeelt ja keelete erivajaduste inimeste keelekasutust toetavaid meetmeid kajastab *Eesti keele arengukava 2011–2017*. Keelevähemuste ja keelete erivajaduste puhul ongi Urmas Sutrop osutunud Suureks Sõlmijaks.

Ettekandes keskendun mõnele keelepoliitika ja uurimistöega seotud tähistele eesti viipekeele aspektist. Esiteks: eesti viipekeele registreerimine maailma keelte andmebaasis *Ethnologue* (Sutrop 2001). Teiseks: Eesti keeleteaduse täiendamine, millega anti 2007. a redaktsioonis eesti viipekeelele õiguslik nägu. Kolmandaks: U. Sutropi juhendamisel valmis esimene doktoriväitekirj üldkeeleteaduse alal eesti viipekeelest, täpsemalt põhivärvinimedest (Hollman 2010). Juhendaja-juhendatava ühisartikkel sellel teemal ilmus tunnustatud viipekeeleajakirjas *Sign Language Studies* (Hollman & Sutrop 2010).

Kindlasti sidus Suur Sõlmija Eesti Keele Instituudi sarja „Töid antropoloogilise ja etnolingvistika vallast“ eesti viipekeele seisukohast olulised tekstid (Laipea 2007; Paabo 2010). Eesti Keele Instituudis valmis ka *eesti viipekeele – eesti keele sõnastik* (2014). Täna on veebisõnastiku viipefaile rakendatud esimeses eesti viipekeele õpiprogrammis, mis valmis Tartu Ülikooli arvutiteaduste instituudis bakalaureusetöona (Lember 2016). Osa eesti viipekeelseid kohanimesid sai lõimitud valminud *Eesti kohanimerahmatuse* (2016), mis on suulise keele ja viipekeelte kohanime kontekstis üsna uudne lähenemine. Olgu märgitud, et U. Sutrop aitas kaasa eesti punktikirja käsiraamatu valmimisele (2012), mis on ülioluline pimedate inimeste hariduses.

Seega – Suure Sõlmija tegevus on olnud värvikirev nagu pulmavaip. Kõik see on aidanud eesti viipekeelt selgemini määratleda ja luua eesti viipekeele standardeid. Võib küll öelda, et seeläbi on nägemispõhine eesti viipekeel muutunud ühiskonnas kuuldavamaks.

Allikad

- Eesti viipekeele – eesti keele sõnastik*. 2014 (<http://www.eki.ee/dict/viipekeel/> – 3. juuni 2016).
- Eesti keele arengukava 2011–2017*, lk 32–33 (http://ekn.hm.ee/system/files/Eesti_keeles_arengukava_2011-2017_0.pdf – 3. juuni 2016).
- Hollman, Liivi 2010. *Basic color terms in Estonian Sign Language*. *Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis* 14. Tartu: Tartu University Press.
- Hollman, Liivi & Sutrop, Urmas 2010. Basic color terms in Estonian Sign Language. *Sign Language Studies* 11: 2, lk 130–157.
- Laiapea, Vahur 2007. *Keel on lahti. Täbendusi viipekeelest*. Töid antropoloogilise ja etnolingvistika vallast 1. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Lember, Ann 2016. *Eesti viipekeele õpiprogramm* (<http://prog.keeleressursid.ee/viipekeel/> – 3. juuni 2016).
- Nellis, Anneli & Tars, Ilona & Kutsar, Kadri & Lõvi, Monica & Trofimova, Julia & Vart, Vello 2012. *Eesti punktikirja käsiraamat*. Tartu: Eesti Keele Sihtasutus.
- Paabo, Regina 2010. *Vüibelda on mõnus. Käsiraamat eesti viipekeele õppimiseks*. Töid antropoloogilise ja etnolingvistika vallast 3. Tartu Ülikool. Eesti Keele Instituut. Eesti Keele Sihtasutus.
- Sutrop, Urmas 2000. *Estonian Sign Language*. Barbara F. Grimes (toim). *Ethnologue* 1. Languages of the World. 14th ed. Dallas, Texas: Summer Institute of Linguistics Inc. (<https://www.ethnologue.com/language/eso> – 3. juuni 2016).
- Kallasmaa, Marja & Saar, Evar & Päll, Peeter & Joalaid, Marje & Kiristaja, Arvis & Ernits, Enn & Faster, Mariko & Puss, Fred & Laansalu, Tiina & Alas, Marit & Pall, Valdek & Blomqvist, Marianne & Kuslap, Marge & Šteingolde, Anželika & Pajusalu, Karl & Sutrop, Urmas 2016. *Eesti kohanimeraamat*. (Ilmumas).

Jumal *eesti keeles*

*Anni Jürine, Karl Pajusalu, Renate Pajusalu,
Ilona Tragel, Ann Veismann
Tartu Ülikool*

Ettekandes käsitletakse eesti sõna *jumal* erinevatest aspektidest. Kõigepealt vaatleme, mida on teada selle sõna etümoloogiast ja esinemisest murretes. Seejärel tutvustame mitmete tänapäeva eesti keele korpuste põhjal sõna *jumal* kasutust. Kõigepealt vastame küsimusele, mida *jumal* teeb. Kirjakeele korpuste põhjal võib öelda, et ta *teab, tabab, annab, võtab* ja *tuleb*, kuid ei *läbe* ega *käi*. Suhtluses on *jumal* emotsioonide väljendaja, esinedes eelkõige atributiivse skalaarse intensiivistajana, kuid ka nt tsitaadi markerina. Eraldi käsitleme konstruktsioone *jumala eest* ja *jumala pärast*.

Sutrop, Urmas 2001. Taarapita – saarlaste suur jumal. *Mäetagused* 16, lk 7–38 (doi: 10.7592/MT2001.16.sutrop).

Sutrop, Urmas 2004. Eesti keele maailmapildist: meel, hing ja vaim. *Mäetagused* 24, lk 99–108 (doi: 10.7592/MT2003.24.sutrop).

Sutrop, Urmas 2005. Temperatuurisõnad ja skaalad. Erelt, Mati (toim). *Emakeele Seltsi aastaraamat* 50 (2004). Tallinn: Emakeele Selts, lk 111–128 (http://www.emakeeleselts.ee/esa/ESA_50_pdf/Sutrop.pdf).

Värvinimed, Taarapita ja Bertrand Russell

Jüri Allik

Tartu Ülikool

Urmas Sutropi närvikava ei talu seda igavust, mida pühendumine ühele kitsale, kuid mitte kõige huvitavamale teemale endaga üldjuhul kaasa toob. Selles ettekandes püüan jälgida neid intellektuaalseid seiklusi, kuhu Urmas Sutrop on lasknud ennast kiskuda. Kindlasti oleks Eesti humanitaarmaastik palju üksluisem, kui me tänu tema töödele ei teaks, milline on eesti (ja teiste keelete) värvussõnavara ülesehitus ja ajalugu. Taarapita on näide sellest, kui lühike on suuline mälu: kroonikates on teda korduvalt mainitud, kuid puudub 19. sajandi suulises pärimuses. Võimalik, et usutav tõlgendus on nende seas, mida Urmas Sutrop välja pakub. Lõpuks, kas meile läheb korda see, et Bertrand Russell 1920. aastal Tallinnas peatus. Mulle isiklikult läheb korda see, et Urmas Sutrop on tegelenud nii paljude huvitavate asjadega, mis oleksid muidu kaotsi läinud igavussurma tõttu.

Loetelukatsest semantiliste kaartideni: kognitiivseid trende värvide nimetamisel

Mari Uusküla

Tallinna Ülikool

Loetelukatse analüüsimeetodina kasutatavast Urmas Sutropi (Sutrop 2001) indeksist on nüüdseks saanud paljukasutatav elav klassika. Selles ettekandes võetakse vaatluse alla 14 Euroopas kõneldava keele – eesti, soome, vene, läti, leedu, rootsi, ungari, tšehhi, itaalia, hispaania, türgi, udmurdi, sürjakomi ja inglise – loetelukatsed. Kuna kõikide nende keelte kõnelejad on loetlenud värve üsna sarnaselt, tekivad kognitiivsed trendid, mida saab multidimensionaalse skaleerimise meetodiga teisendada semantilisteks kaartideks. Semantilised kaardid annavad meile aimu, millised värvinimed kuuluvad meie keeles ja meeles mõtteliselt kokku. Analüüs näitab, et eri keelte semantilised värvikaardid järgivad suures osas samu trende, näiteks alustatakse üsna tihti värvide loetlemist primaarsetest põhivärvinimedest *punane, kollane, roheline*, seejärel nimetatakse sekundaarsed põhivärvinimed ja alles seejärel liit- või muul moel tuletatud värvinimed. Kuigi kaardid tunduvad esmapilgul sarnased, võib siiski märgata erinevusi, mida ühe või teise keele kõnelejad järgivad. Seega saab tulemusi tõlgendada nii universalismi kui ka nõrga relativismi vaatenurgast lähtuvalt, mis väärib tähelepanu ka viimase aja lingvistilistes ja psühholingvistilistes värvikäsitlustes.

Kelle ülesanne on keelepoliitika?

Pirkko Nuolijärvi

Kotimaisten kielten keskus

Keelepoliitika on alati päevakohane igas ühiskonnas. Erinevate keelekollektiivide seadused, plaanid ja soovitused on erinevad, ja igaüks vaatab keelepoliitika küsimustele oma keskkonna seisukohalt. Küsimused on oma iseloomult siiski väga sarnased: enamuskeele seisund maailma keelte hulgas, enamuskeelte ja vähemuskeelte suhe, õigus kasutada oma emakeelt, keelte õppimine ja inimeste suhtumine keeltesse. Keelepoliitiline töö nõuab igal pool erinevaid tegutsejaid. Käsitlen ettekandes keelepoliitika tasemeid Soome vaatenurgast.